
Jasna Čapo Žmegač

Transnacionalizam, lokalitet, rod: hrvatske migrantske obitelji u Münchenu

Transmigranti, tj. migranti koji stvaraju društvena polja koja premošćuju zemljopisne, kulturne i političke granice razvijaju identitete unutar društvenih mreža koje ih istodobno povezuju s dva ili s više društava. Međutim, transnacionalne prakse i uronjenost u nekoliko društvenih sredina ne brišu lokalne identitete i značenjske sustave. Kako transnacionalne prakse bivaju određene mogućnostima i ograničenjima posebnih lokaliteta u kojima se odvijaju, tako i transmigranti, premda sudjeluju u prekograničnim aktivnostima, bivaju usidreni u lokalitetima u kojima žive razvijajući lokalne sklonosti i veze. Na izvjestan način oni su istodobno i transnacionalni i lokalni. Na primjeru hrvatskih migranata Gastarbeiters u Münchenu, u radu se ta dvojnost razmatra u odnosu na rodnu os. Autoričina je teza kako transnacionalne, transgranične prakse postoje usporedno s različitim rodnim fokusom na jedan od dvaju lokaliteta koje transmigranti povezuju svojim aktivnostima.

Transmigrants, that is migrants who establish social fields which span geographic, cultural and political borders take actions, make decisions, feel concerns, and develop identities within social networks that connect them to two or more societies simultaneously. However, transnational practices and embeddedness in several societies do not wipe out local identities and systems of meaning. In a certain way transmigrants are simultaneously transnational and local. In the paper this duality is discussed on the example of Croatian labour migrants in Munich, paying special attention to gender focus on one of the two localities that the transmigrants link with their activities.

Transnacionalizam je moguće široko definirati kao veze i interakcije koje povezuju ljude i institucije preko granica nacija-država (Vertovec 1999: 447). Kad je riječ o transnacionalizmu unutar migracijskih kretanja, tada se uže određuje kao procesi kojima migranti uspostavljaju i održavaju mnogobrojne društvene odnose koji povezuju njihovo društvo podrijetla i društvo naseljavanja. Ključni element transnacionalizma je mnoštvo načina na koje migranti sudjeluju u društvu odakle dolaze i u društvu u kojemu gostuju

(Basch, Glick Schiller & Szanton Blanc 1994: 7). Transmigranti, odnosno migranti koji stvaraju takva društvena polja što premošćuju zemljopisne, kulturne i političke granice »djeluju, odlučuju, osjećaju se pozvanima i razvijaju identitete unutar društvenih mreža koje ih istodobno povezuju s dva ili s više društava« (Glick Schiller, Basch, Blanc-Szanton 1992: 1-2; 1995: 48). Čini se da su migranti, primjerice iz srednje Amerike (iz Haitija i Granade) kao i Filipinci koji su predmet izučavanja Baschove i drugih isto toliko kod kuće u Americi kao i u društvima odakle dolaze: teško je ustanoviti gdje pripadaju ili što je za njih *dom*.

Različite prekogranične prakse migranata dio su tokova preko granica nacija-država: slanje novca rođacima koji nisu emigrirali, komunikacija putem pisama, telefona, video i audio-vrpce ili putem elektronske pošte između onih koji su otišli i onih koji su ostali, putovanja i boravci u mjestu podrijetla, gospodarski pothvati, potpora lokalnim projektima i političkim projektima u društvu podrijetla i sl. (usp. Mahler 1998: 74). Neki istraživači naglašavaju kako je bitno obilježje transnacionalnih aktivnosti njihov intenzitet i simultanost (Portes, Guarnizo & Landolt 1999; vidjeti i Vertovec 1999): »koncept transnacionalizma valjalo bi ograničiti na one poslove i aktivnosti koje zahtijevaju *redovite i održavane* društvene kontakte kroz vrijeme preko nacionalnih granica« (Portes, Guarnizo & Landolt 1999: 219, istaknula JČŽ). Prema toj definiciji koncept obuhvaća, primjerice, putovanja dominikanske trgovkinje odjećom koja nekoliko puta godišnje odlazi u New York da bi proдалa svoju robu i kupila nove materijale i uzorke za svoj posao, ali isključuje neredovite poklone u novcu i naravi koje migranti šalju rođacima i prijateljima. Isključeni su i jednokratna kupovina kuće ili zemljišta u zemlji podrijetla (ibid.).

Redoviti kontakti između ljudi koji su ostali i onih koji su otišli stvaraju transnacionalni društveni prostor, prema nekim istraživačima novu vrstu društvene formacije koja premošćuje granice nacija-država i izazov je uobičajenom poimanju konvergencije društvenih i zemljopisnih granica (usp. Pries 2001; Basch, Glick Schiller & Szanton-Blanc 1994; Faist 2000). Taj društveni prostor čine ljudi koji, govoreći dva jezika i organizirajući dom u dvije države, žive dualne živote (Portes, Guarnizo & Landolt 1999), odnosno kulturno bifokalni ljudi - sa sposobnošću da svijet gledaju alternativno kroz različite vrste leća (Rouse 1992). Neke pak metafore govore o hibridnim ili sinkretičnim životnim oblicima koji nastaju kao rezultat transnacionalnih društvenih prostora (Clifford 1994; Faist 2000).

Transnacionalne prakse ne odvijaju se u imaginarnom »trećem prostoru«, apstraktno lociranom »između« dva nacionalna teritorija, a predodžba iz prvih studija transnacionalizma o transmigranata kao deteritorijaliziranim ljudima - ljudima koji nisu »ni tu, ni tamo« - zahtijeva reviziju (Guarnizo & Smith 1998). Transnacionalne prakse i život transmigranata ograničeni su stvarnošću na zemlji i to na nekoliko razina: lokalnoj i nacionalnoj u državi podrijetla i u državi migracije. Drugim riječima, djelovanje transmigranata vezano je prisilama i mogućnostima nacionalnoga konteksta u obje države i usidreno je u lokalni život i u društvene odnose u određenim geografskim mjestima u određenom povijesnom razdoblju. Stoga se istraživači zalažu za empirijska istraživanja transnacionalizma »odozdo« (from below), za istraživanja »stvarnosti na zemlji« (grounded reality) (Guarnizo & Smith 1998: 12-15; Mahler 1998: 80).

Kako transnacionalne prakse bivaju određene mogućnostima i ograničenjima posebnih lokaliteta u i između kojih se događaju, tako i transmigranti, razvijajući lokalne sklonosti i veze, bivaju »uzemljeni« u određenim lokalitetima. Njihova bifokalnost i sudjelovanje u globalnom transmigracijskom procesu ne brišu lokalne identitete i

značenjske sustave. Upravo suprotno, transnacionalizam se na njih oslanja da bi održao transnacionalne veze (Guarnizo & Smith 1998). Na izvjestan način transmigranti ostaju »lokalcima« (locals, usp. Hannerz 1996: 102ff) ili kako je oksimoronom izrazio Thomas Faist, oni su »provincijalni transnacionalci« (parochial transnationals, 2000: 290). Time je Faist želio označiti da transmigranti žive lokalno te da u *mjestima u koja migriraju* razvijaju nove lokalne veze i pripadnosti, a istodobno su angažirani u prekograničnim aktivnostima koje ih povezuju s mjestima podrijetla.

Ovaj je rad prilog raspravi o uloženosti migranata u lokalni kontekst. Konkretno, razmatraju se lokalna usidrenja transmigranata u odnosu na rodnu os. Smatram da sintagmu »provincijalni transnacionalci« valja pobliže odrediti želimo li objasniti razlike u orijentaciji prema lokalnome ustanovljene kod žena i muškaraca, hrvatskih transmigranata koji žive u Münchenu. Moja je teza kako transnacionalne, transgranične prakse postoje usporedno s *razlikom u rodnom fokusu* na jedan od dva lokaliteta koje transmigranti povezuju svojim aktivnostima.

Etnografija pojedinačoga: hrvatski ekonomski migranti u Münchenu

Zbog složenosti povijesti Hrvata u Münchenu hrvatska je populacija u tome njemačkom gradu heterogena. Izvori heterogenosti proizlaze iz različitih čimbenika, od kojih su među najvažnijima razdoblje i prilike pod kojima su emigrirali u Njemačku. Prema tim varijablama Hrvati sami razlikuju tri skupine migranata: emigrante, *Gastarbeiteri* i izbjeglice¹. Prvi su politički emigranti i azilanti, simpatizeri ili suradnici nacističkoga režima u Hrvatskoj za vrijeme Drugoga svjetskog rata, antikomunisti i svećenici ili osobe bliske Crkvi (te zbog toga izložene progonu jugoslavenskih komunističkih vlasti) koji su napustili komunističku Jugoslaviju odmah nakon rata ili u pedesetim godinama 20. stoljeća. *Gastarbeiteri*, termin kojim se sami Hrvati označuju, ekonomski su migranti koji su šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća došli individualno ili organizirano nakon potpisivanja ugovora o zapošljavanju radne snage između Federalne Republike Njemačke i bivše Jugoslavije 1968. Nakon 1973. kad je regrutacija radne snage zaustavljena ta se skupina povećavala uglavnom zahvaljujući okupljanju obitelji. Radnici i njihove obitelji čine najveći dio današnjih 30.000 Hrvata u Münchenu². U prvoj polovici devedesetih godina 20. st. dio kontingenta činili su izbjeglice uglavnom iz Bosne i Hercegovine i manje iz Hrvatske, koji su se, potjerani ratom, privremeno naselili u Münchenu. U doba njihove najveće prisutnosti, između 1992./3. i 1996./7. procjenjuje se da ih je bilo oko 15.000 do 20.000 (Tomašević 1998: 77-78). Veći se dio bio prisiljen vratiti 1997. i 1998. godine, no dio je i ostao. U središtu je ovoga rada skupina *Gastarbeitera*.

¹ Neki su sugovornici upozorili da su tim skupinama prethodili prinudni radnici u razdoblju nacionalsocijalizma.

² Riječ je o procjeni mojih sugovornika i Hrvatske katoličke misije koji tim brojem obuhvaćaju etničke Hrvate iz Hrvatske i iz Bosne i Hercegovine (Tomašević 1998: 77-78). Točan broj Hrvata u Münchenu ne može se utvrditi. Naime, statistički podaci bilježe strance prema državnoj a ne etničkoj pripadnosti tako da je godine 1998. u Münchenu bilo registrirano 18.992 građana Hrvatske i 12.816 građana Bosne i Hercegovine (Münchener Ausländerinnen und Ausländer in Zahlen 1999: 8). Budući da Hrvati podrijetlom iz Bosne mogu posjedovati i bosanskohercegovačko i hrvatsko državljanstvo, među registriranim građanima višenacionalne Bosne i Hercegovine vjerojatno se nalazi samo manji dio Hrvata. Može se pretpostaviti da se u službenim statistikama dio Hrvata »gubi« jer se još uvijek vode kao jugoslavenski državljani. Naime, nakon raspada bivše Jugoslavije Hrvati su osobno morali prijaviti promjenu državljanstva (iz jugoslavenskoga u hrvatsko), što neутvrđeni, prema mišljenju mojih sugovornika veliki dio nije učinio.

Kao i u slučaju cjelokupne hrvatske migrantske populacije u Münchenu, i u slučaju *Gastarbeiters* pokazuje se ograničena moć generičke etikete nacionalnog identifikatora u sintagmi »hrvatski *Gastarbeiteri*«. Ishodišta heterogenosti hrvatske *gastarbajterske* populacije u Münchenu su regionalno podrijetlo i regionalne kulturne razlike, obrazovanje i društveni sloj, dob i dužina boravka u Njemačkoj, obiteljske prilike u kojima žive u Münchenu, te osobne razlike. Primjerice, u Münchenu žive Hrvati podrijetlom iz Dalmacije, Međimurja, Zagorja, Slavonije, iz Bosanske Posavine, te srednje i južne Bosne. Oni su radnici na gradilištima ili na Njemačkoj željeznici, kvalificirana radna snaga u BMW-u, Siemensu ili u banci, kuhari/kuharice i konobari/konobarice, samostalni ugostitelji, spremačice, učitelji i nastavnici, medicinske sestre i pomoćno medicinsko osoblje, kućepazitelji, vozači, socijalni radnici i pedagozi, znanstvenici i liječnici. Neki u Münchenu borave dvadesetak ili tridesetak, neki desetak godina. Neki su došli u dječjoj dobi, neki kao mladi odrasli ljudi, neki pak kao starije osobe. Obiteljska situacija im je vrlo različita: susrećemo samce koji imaju obitelj u domovini ili su neudati/neoženjeni, bračne parove čija su djeca ostala u domovini, bračne parove koji žive s jednim djetetom ili s više djece u Münchenu dok su jedno ili više djece ostavili u domovini i sl. Neki su parovi oformljeni u Njemačkoj, no neki žive zajedno tek odnedavno: nakon možda i dvadesetogodišnjega odvojenoga obiteljskog života rat je muškarce potaknuo da u Njemačku dovedu ženu i djecu.

Stoga ne postoji migrantsko hrvatsko iskustvo u jedini: ono je uvijek specifično i situirano unutar niza čimbenika. U ovome se radu razmatraju transnacionalne prakse obitelji u kojima su oba partnera Hrvati te čiji svi članovi (žena, muž, djeca) obitavaju u Münchenu. Ženama je zajedničko da su u Njemačku stigle vrlo mlade (kao djeca ili djevojke) ili da su u Njemačkoj rođene te da su obrazovanje stekle u Njemačkoj: one su činovnice, medicinske sestre, pomoćno medicinsko osoblje ili su akademski obrazovane. Muškarcima je zajedničko da su došli kao mladići ili malo zrelije osobe (u dvadesetim ili ranim tridesetim godinama života). Obrazovna struktura im je širega raspona: oni su (ne)kvalificirani radnici, poduzetnici ili su akademski obrazovani. Bračni partneri su uglavnom pedesetgodišnjaci, samo u jednom slučaju riječ je o tridesetgodišnjacima. Podrijetlom su iz sela ili manjih gradića u Dalmaciji i u Bosni. Osim u jednom slučaju današnji bračni partneri stigli su u Njemačku neovisno jedan od drugoga, tu su se susreli i oženili. Djeca su im rođena i žive u Njemačkoj.

Riječ je o sedam bračnih parova što ovu etnografiju kvalificira kao *etnografiju pojedinačnoga* (Abu-Lughod 1991). Ona se oslanja na Augé-ovo mišljenje (1989: 32) da ideal etnologije nikada nije bio izdvajanje reprezentativnih uzoraka iz pretpostavljene cjeline, nego, upravo suprotno: da bi postavio međusobne odnose ili moguća poopćavanja etnolog polazi od cjelovito istraženih pojedinačnih situacija. Obraćajući pozornost na pojedinačno iskustvo, željela sam izbjeći generalizirajuće i homogenizirajuće antropološko pisanje koje na autoritativan način esencijalizira i fiksira iskustvo *drugih*.

Intervjui su bili otvorenoga tipa - nisu vođeni prema čvrstom, unaprijed definiranom i detaljno razrađenom upitniku nego na temelju nekoliko naputaka za ispitivanje kojima sam željela prikupiti priče o životu migranata⁵. Svojim sam sugovornicima dopuštala da govore o onome što su oni smatrali važnim u svojem (trans)migrantskom iskustvu,

⁵ Terensko je istraživanje provedeno u sklopu stipendije Alexander von Humboldt-Stiftung, 2002/2003. Bilo je usmjereno na niz tema: transnacionalne prakse, etničke udruge i ekonomije, identifikacije prve i druge generacije i sl.

nastojeći razviti razumijevanje za značenja koja sâmi daju svojim životima. U stvari, može se reći da su moji sugovornici usmjerili istraživanje i uputili na temu kojom se u ovome tekstu bavim. Budući da su moji sugovornici sudjelovali u konstituiranju predmeta istraživanja, njihovo lokalno znanje, njihovo viđenje situacije, izvorištem je teorijske elaboracije u konfrontaciji s globalnim, apstraktnim znanjem (Geertz (1983).

Transgranične prakse

Preko granica nacija-država u kojima žive hrvatski *gastarbajteri* uspostavljaju i održavaju redovit kontakt s mjestom podrijetla i s članovima uže ili proširene obitelji koji su ostali u domovini. Njihove su transnacionalne prakse određene mogućnostima i ograničenjima specifičnih lokaliteta⁴. Guarnizo i Smith tvrde da lokalni kontekst oblikuje ne samo vjerojatnost nastajanja, održavanja i napuštanja transnacionalnih veza, nego i samu prirodu veza koje migranti mogu uspostaviti sa svojim mjestom podrijetla (1998: 13). Tako je ključni trenutak u nastajanju i održavanju transnacionalnih veza u istraživanome slučaju udaljenost lokaliteta podrijetla i lokaliteta imigracije: ako su mogli birati, hrvatski migranti nastanjeni u Münchenu, odabrali su da se nastane upravo u tome gradu jer je unutar SR Njemačke relativno najbliži njihovome domu u Hrvatskoj ili u Bosni i Hercegovini. Ovo istraživanje dakle potvrđuje tezu nekih istraživača da je transnacionalizam funkcija udaljenosti države podrijetla i države migracije (Portes, Guarnizo & Landolt 1999: 224).

Međutim, na oblikovanje transnacionalnih veza u interakciji s udaljenošću u prostoru utječu i drugi čimbenici: obiteljska situacija migranata, individualni profil migranata, što uključuje vezanost uz rodni kraj, predodžbu o povratku i nacionalni osjećaj. Muškarcima koji u Münchenu žive sami, redovito⁵ posjećujući ženu i djecu u Hrvatskoj ili u Bosni i Hercegovini, relativna blizina doma je od vitalne važnosti. Parovima koji su djecu ostavili baki i djedu u domovini također. Međutim, parovima koji s djecom žive u Münchenu prostorna udaljenost je manje važna, odnosno ona igra određenu ulogu ovisno o individualnom profilu migranata i njihovoj vezanosti uz rodni kraj, ovisno o planu povratka i u vezi s njime veličinom i sadržajem investicija koje su uložili u domovini. Transgranične prakse tih posljednjih parova predmet su ovoga rada.

Oni održavaju redovite kontakte s rodbinom, osobito s roditeljima i s braćom i sestrama koje žive u domovini, kojima su i materijalni i emocionalni oslonac. Kad potječu iz velikih obitelji transgranični kontakti ne povezuju samo Njemačku s Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom, nego te zemlje i sa Švicarskom i Švedskom, gdje najčešće žive drugi članovi obitelji. Između članova vertikalno ili horizontalno proširenih obitelji dolazi do raznolikih interakcija i do rodbinskog reciprociteta koji je nespecifičan i generaliziran: ni točno vrijeme ni sadržaj reciprociteta nisu specificirani.

U prvim su godinama migracije komunicirali preko pisama, kasnije koriste telefon za redovite, s nekim rođacima i tjedne razgovore. Druga generacija će u istu svrhu koristiti elektronsku poštu. Fotografija je također sredstvo transmigracijskih veza. Redovitost i

⁴ Obično se misli na ograničenja lokaliteta koje migranti naseljavaju. Međutim kad je riječ o hrvatskim migrantima i lokalitet podrijetla može oblikovati učestalost prekograničnih veza: zbog rata neki migranti nisu mogli odlaziti u mjesta podrijetla u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. Nakon rata pak problemi su drukčije prirode: u nekim su krajevima, osobito Bosne, kuće migranata porušene ili oštećene ili nastanjene izbjeglicama što i dalje ograničava njihove transgranične prakse.

⁵ Razne su frekvencije redovitosti: tjedno, dvotjedno, mjesečno, dvomjesečno.

učestalost kontakata s rodbinom čini da su unatoč višegodišnje razdvojenosti i ponekad i tisućkilometarske udaljenosti međurodbinski odnosi ostali, prema kazivanju jedne žene, «bliski».

Bit će ojačani darivanjem na obje strane. Naglašavam da je riječ o *redovitome* darivanju⁶ jer su Portes i suradnici sugerirali da sporadični pokloni ne predstavljaju transnacionalnu društvenu praksu (1999: 219). Riječ je o manjim poklonima (npr. odjeća) no oni mogu biti i veći: jedna je žena sestri koja živi u jednom bosanskom selu poklonila stroj za pranje rublja i stroj za pranje posuda, a sama se redovito vraća u München s darovima u domaćim proizvodima (medom, mlijekom, sirom, pršutom). Financiranje uvođenja vodovoda i kanalizacije za roditeljsku kuću, sestrine svadbe i umjesto roditelja davanje sestri miraza, darovi su onima koji su ostali, darovani bez očekivanja preciznoga povrata ni u vremenskoj ni u vrijednosnoj smislu.

Transnacionalne prakse naravno uključuju i transmigraciju ljudi. Kad govorimo o obiteljima koje u Münchenu žive s djecom valja spomenuti jedan poseban oblik. U razdoblju kad su djeca bila mala, a potreba za ženinim radom izvan domaćinstva velika, hrvatske su münchenke obitelji dovodile pomoć iz domovine: neka bi djevojka iz mjesta podrijetla, obično rođakinja, tijekom godine bila angažirana da čuva djecu. Za vrijeme ljetnih praznika pak bračni su parovi slali djecu u domovinu djedama i bakama, gdje bi im se pridružili tijekom svojega godišnjeg odmora. Sve su obitelji o kojima je ovdje riječ godišnje odmore u pravilu provodile u Hrvatskoj ili u Bosni i Hercegovini.

Takvim intenzivnim i redovitim prekograničnim kontaktima hrvatski transmigranti su razvili dualni okvir života koji se sastoji od münchenškoga života i života u lokalitetu iz kojega potječu. U posljednjemu nisu samo gosti kod rodbine, nego su, kad je riječ o muževljevu mjestu rođenja, u istome sagradili kuću⁷ (ili obnovili roditeljsku) u kojoj prilikom boravka neovisno žive. Za žene je tako još više umnožen broj lokaliteta na koje se referiraju: naime, ako žena i muž potječu iz raznih krajeva Hrvatske, Bosne i Hercegovine - a takve su sve osim jedne obitelji iz ovoga uzorka - žene će održavati kontakte sa svojom obitelji u mjestu svoga podrijetla (kao i kontakte s onim članovima koji su emigrirali u treća mjesta), a isto tako će u mjestu rođenja svoga supruga⁸ zasnovati kućanstvo. Za muškarce se slično ne može reći, naime oni rijetko posjećuju ženinu obitelj i kraj podrijetla. Pola u šali pola ozbiljno, ne odgovarajući na postavljeno pitanje, jedan pedesetogodišnjak iz južne Bosne kazao je:

- (Kako to da kuću niste izgradili u ženinom kraju?)
- «Ja bi' volio da to pitanje se ne postavlja, ali ako moram i na to pitanje odgovorit, ja ću odgovorit.» (smijeh)
- (Kako ste se dogovorili?)
- «Mi smo se 'vako: mi idemo tamo'. Ona¹⁰ meni uvijek prigovara, 'kad odemo tamo mojima, uvijek kažeš, imamo dva sata i vraćamo se'. Ostanemo nekad i tri sata! Nekoliko puta sam prenoćio tamo. Išli smo tamo ali puno manje. Žena je išla mami

⁶ Darivanje, međutim, ima i negativnu stranu i može biti i izvor konflikta, najčešće latentnog. To je razvidno iz kritika hrvatskih transmigranata o prevelikim očekivanjima brojne rodbine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u vezi poklona.

⁷ Kuća je najčešći oblik investicije ekonomskih migranata.

⁸ U jednoj od obitelji koje su predmet ovoga razmatranja kuća je izgrađena na trećemu mjestu. To je imalo veze s činjenicom da je gotovo cijela muževljeva obitelj iselila.

⁹ u ženin kraj

¹⁰ žena

svojoj (...) češće puta. Ovako kad smo bili dole, ona ode barem autobusom, ili je ja odvezem donekle...»

– (Ne želite je ni voziti?)

– »Pa to je luksuz! Ona mora doživiti šta znači materi otići a ne sad tu luksuz. Nee, šalim se, šalim se. (smijeh) Odvezem je ja, ali kad se ne može... Ja, naprimjer, radio sam sada dole puno. Odvedem je do B.¹¹, on:la ona ide autobusom. I vrati se. Tako ja radim dalje.«

Kuća iz muške i ženske perspektive

Izgradnja kuće u muževljevu mjestu podrijetla je par excellence transnacionalna praksa, premda su neki istraživači to osporili jer je navodno jednokratna čin (Portes, Guarnizo & Landolt 1999: 219). Tu je tezu teško potkrijepiti podacima o hrvatskim obiteljima. Izgradnja kuće za hrvatske *gastarbajterske* obitelji u Münchenu *dugoročni* je projekt koji se može odvijati i dugi niz godina potičući redovita i česta putovanja u mjesto u kojemu se gradi. Nadalje, u projektu sudjeluju i transmigranti i oni koji su ostali, što pridonosi učvršćenju već nabrojanih prekograničnih rodbinskih isprepletenosti: onima koji su ostali transmigranti povjeravaju novac i izvjesne ingerencije pri donošenju odluka o gradnji. Naposljetku, za vrijeme gradnje ili nakon što je izgrađena, kuća traži stalnu pažnju i obvezuje na održavanje. U skupini hrvatskih obitelji koje su predmet ovoga razmatranja zaposlenja nekih muževa (samostalna djelatnost, učitelji i nastavnici) omogućuju im višekratne duge boravke u tim kućama - neki u njima borave i dva do tri mjeseca.

Žene kažu kako je izgradnja kuća u muževljevu mjestu njegova ideja, odnosno da muž donosi odluku o izgradnji¹². Jedan je muškarac to doduše porekao, no složio se kako je u dogovoru oko gradnje kuće preteгла muška strana, te je objasnio motive koji stoje iza gradnje u njegovu rodnom mjestu: obiteljska povezanost, kao najstariji brat odnosno sin uvijek je bio potpora drugoj braći i roditeljima, činjenica da se kuća gradi na »djedovini«, i u Hrvatskoj, želja da se nešto stvori i ostavi u nasljeđe:

– »U svakom slučaju mi¹³ smo razgovarali, to je bio jedan krupni korak. Da bi' ja učinio ili da bi' činio sam, ne, to apsolutno ne. Mi smo razgovarali o svemu tome, ja, gdje ćemo radit kuću.«

(Ipak je preteгла muška strana?)

– »Da, ako se tako može reć'. Velim o svemu tome smo razgovarali, i donijeli smo odluku. Eto realizirali smo taj plan. napravili smo kuću tu. Inače, ja, motiv je bio tu... velim, ima više motiva. U stvari mi smo bili povezani tako obiteljski, mi braća i ja sam eto htio da mi i dalje budemo tu povezani i tako. Ja i jesam eto najstariji od braće. Bio sam ovako uvijek dobra potpora. Oni su bili mladi. Ja sam ih podupirao, materijalno, moralno, u svakom pogledu, tako da smo imali dobre i jake sponse. To mi je bio jedan od motiva isto da tu budemo smješteni, ja. I velim, to je naša djedovina, a to je Hrvatska, znači ne može bit' promašeno nikako!«

Muškarci grade kuće u svojem rodnom mjestu zbog velike privrženosti obitelji iz koje su potekli i domovini, ali i u želji da svojoj djeci pruže osjećaj sigurnosti i

¹¹ mjesto u Bosni

¹² Jedno istraživanje jugoslavenskih migranata u Berlinu i u Parizu sedamdesetih i osamdesetih godina utvrdilo je da u 48% slučajeva važne odluke (veliki izdaci, mjesto gdje će se graditi kuća) donosi muškarac (Morokvašić 1987: 164).

¹³ on i žena

postojanosti. Kuća nije samo dio ekonomske nego i reprodukcije strategije (usp. Bourdieu 2002: 51), o čemu govori jedan muškarac:

«Htio sam da imaju djeca što se kaže svoje polazište, odakle dolaze, kamo se mogu vratiti tako da smo mi svi s četvoro djece u B.¹⁴ najmanje godišnje bili barem po dva-tri mjeseca. (...) Ali zaista smo u nekim stvarima prikraćeni, zbog djece i zbog svega toga, i zbog kuće dole što je sve napravljeno, ali s druge strane da nismo napravili, gdje bi nam bila djeca da znaju gdje su kod kuće? Stalno u stanu jednom ovdje¹⁵, da nisu nigdje.»

Da iza gradnje kuće stoji muž potvrđuje i *ja*-oblik koji muškarci rabe kad govore o kući: «Ja sam dolje sebi napravio kuću» ili: «Uspio sam sebi napraviti jednu kuću dolje». Ta zamjenica više nego njihove riječi o motivima govore da iza cijeloga projekta stoje oni sami, da ga oni potiču i vode, katkada uz ženino neslaganje.

Naime, izgradnja kuće može prouzročiti napetost između bračnih partnera. Jedna je žena rekla da njezin suprug stalno «vuče dolje», te da je izgradnjom kuće obitelj još više «privezao» za Hrvatsku. Kuća, nadalje, podrazumijeva investiciju koja zadire u svakodnevni kućni budžet u mjestu u kojemu žive, u Münchenu. Jedna se žena tome protivno poučena svojim iskustvom djeteta prve generacije *gastarbajtera*. Moja sugovornica opisuje začarani krug ekonomskih migranata: počeli su siromašni, s namjerom da zarade i uštede da bi investirali u dom u drugoj državi. Zbog toga su u Münchenu živjeli skromno, ili kako je rekla «nebenbei», usput. U početku nije bilo mogućnosti da bolje žive, a kad je naposljetku bilo više novca, tada roditelji nisu primjećivali da treba zastati i manje raditi: «U početku nije bilo mogućnosti. Kad ih je bilo, kad se steklo, onda se ne primjećuje da treba stat' nego se samo vrti u krugu!» Ta se žena prisjeća putovanja u Dalmaciju u autu natovarenom različitim stvarima potrebnima za izgradnju i uređenje kuće (keramičke pločice, WC školjka, kućanski aparati, itd). Njezini su roditelji toliko toga *šlepali* u spremniku i na stražnjem sjedalu da ona nije mogla u autu udobno sjediti!

«Glavno je bilo zaradivati novac i sagraditi kuću. A ironija je u tome, te kuće što smo sagradili, ne stanujemo u njima.»

Uz to, žene će istaknuti kako je kuća trošak: «Mjesečno plaćamo dvostruke račune, ovdje i tamo», rekla je druga žena i obvezuje da je se rabi: «Jednom kad je izgrađena, bilo bi glupo ne koristiti je». Osim toga, kuća postaje razlog da se ne odlazi na druga mjesta radi odmora. Ženama takva situacija nije po volji:

«Ja kažem, mislim, meni je stvarno žao, mi smo uglavnom, kad smo kuću napravili, napravili smo je prije 20 godina, naše glavno putovanje orijentirano je prema B.¹⁶ I... htjela bi' ipak nešto još više vidjeti. Dobro, tri - četiri puta se putuje u B., ali zašto ne bi jedamput odvojili pa nešto negdje na drugu stranu krenuli pa nešto drugo vidjeli?»

Druga žena razlikuje te odlaske od *putovanja* na koja odlaze drugi ljudi za godišnji odmor:

«Na *Urlaub*¹⁷ idemo uvijek u Hrvatsku. A Nijemci, oni putuju. Mi ne. Ja bi' rado putovala. Muž ne bi, on bi samo doli. Doli su mu roditelji, prijatelji. To je za njega kao magnet.»¹⁸

¹⁴ mjesto u Bosni

¹⁵ razgovor je vođen u Münchenu

¹⁶ mjesto u Bosni

¹⁷ godišnji odmor

¹⁸ Valja reći da nije tako u svim obiteljima iz ovoga uzorka. U nekim su obiteljima žene putovale i na druge destinacije, bilo same, bilo s mužem i djecom. To je ovisilo o materijalnoj i o obiteljskoj situaciji.

Premda kuća u muževljevu kraju podrijetla može biti izvorištem bračne prepirke žene je na koncu rezignirano prihvaćaju:

«U svakom slučaju nismo uživali ferja kao što drugi uživaju. Jer puno smo radili kad smo bili na ferju. To je nažalost jedno što se ja s mojim suprugom uvijek prepirem, jer to nije moralo bit. No meni je isto drago da je on svoj cilj isto osmislio».

Muškarci i rodni kraj, žene i življena stvarnost

Premda najveći dio godine s obitelji žive u Münchenu i premda su, osim u jednom slučaju, svi moji sugovornici društveno-ekonomski etablirani u Njemačkoj, čini se da je za muškarce mjesto njihove pripadnosti i pažnje locirano više u društvu iz kojega dolaze. Primarna orijentacija muškarca njegovo je rodno mjesto i kuća koju je sagradio na djedovini. Kao i Portesov kazivač Gonzales, nastanjen u Los Angelesu, koji je izjavio da on «stvarno» živi u El Salvadoru a ne u Los Angelesu (Portes 1999: 466), jedan je moj sugovornik ovako opisao svoju životnu situaciju:

«Slikovito rečeno mogu reći, ja, ovdje sam fizički prisutan u Münchenu, u Njemačkoj, a inače srce moje i misli moje i osjećaji, dolje su, u Domovini. (...) Da, mogu reći da moje srce i moje misli, i osjećaji su dolje. Hrvatska mi je prva majka, prva Domovina, to bi nekako razgraničio, ja. Ona je nekako na prvom mjestu, ona je na pijedestalu. To ne može ni jedna druga domovina, ako postoji, zauzeti taj pijedestalu, to prvenstvo. A onda, za Njemačku, s obzirom da sam proveo dvadeset godina tu, i da se lijepo osjećam, da ovih dvadesetak godina rada, življenja tu, djelovanja u jednome poslu kojega volim, i s ljubavlju i radošću obavljam, da se zaista, ja, krasno osjećam, i mogu reć, Njemačka, Bavarska, je također moja majka, Domovina. Postoji zaista ona jedna hrvatska izreka: 'Ko te kruhom hrani, kućom ga zovi. (...) Eto, imam dvije Domovine, dvije majke...»

Na moj komentar kako prema tome kako govori o kući u Bosni izgleda kao da živi u Bosni a ne u Münchenu, drugi je muškarac uskliknuo: «Ne mogu reći 'k'o da živim dole', *pa ja živim dole!*» (istaknula JČŽ). Na pitanje gdje mu je dom, isti je čovjek rekao:

«Gdje mi je dom? To je zaista jedno teško pitanje. Ja ga ne mogu lako odgovoriti, ali kad bi' opet sve... da skratim: B.¹⁹! Zašto je teško odgovoriti. Tu²⁰ su dica sigurno i tu gdje je obitelj tu je i dom. To je sigurno. Ali ja smatram, da je doli obitelj, makar tome što ovdje radimo i ovdje živimo. Jer ja ne prestajem živjeti dolje ako ovdje živim. Ja to moram priznat'. I dole kad odem²¹, ako su djeca ovdje, ja ne prestajem živjet' sa djecom ako dole živim. To je tako u svijetu današnjem barem, mobilan svijet, danas je tako.»

Muškarci i u Münchenu izgrađuju hrvatske prostore. Zahvaljujući grupiranju ekonomskih migranata u Münchenu su posebno od devedesetih godina 20. st. nastali različiti hrvatski prostori: kulturni, sportski, politički u kojima, premda okupljaju i žene, dominiraju muškarci. Primjerice, kuglanje je vrlo omiljen sport preko kojega muškarci stvaraju društvene prostore sačinjene od svojih hrvatskih prijatelja s kojima kuglaju i igraju *balote*²².

¹⁹ mjesto u Bosni odakle potječe

²⁰ u Münchenu

²¹ kad bude umirovljen

²² Dalmatinska igra s kuglama u kojoj u Münchenu sudjeluju i nedalmatinski Hrvati.

Za razliku od muževa, žene ne pokazuju takvo intenzivno zanimanje za i okrenutost ka Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Premda je prihvaćaju, kuću ipak smatraju muževljevim ostvarenjem, distancirajući se od njegova cilja, kritizirajući ga, rezignirano pristajući uza nj, ili u šali žaleći što se nisu udale za Nijemce nego za Hrvate pa su bile prisiljene investirati izvan Njemačke²³. Žene daju prioritet usidrenju u lokalitetu u kojemu stalno žive, tj. Münchenu. Aktivne su u lokalnim udrugama, napr. u vrtičkim, školskim i u crkvenim odborima, angažiraju se u društvenim pitanjima u četvrti u kojoj stanuju i sl. Jedna sugovornica:

„Za mene je važno da čovjek zaista usavrši jezik u zemlji u kojoj živi, da se uklopi u to društvo i to ne samo ekonomski nego i kulturno. Da upozna i kulturu tog naroda s kojim živi i da, da bude dio toga naroda isto, bez da izgubi svoje korijene i svoj, mislim duh svoga naroda. Ali jako je važno upoznati jezik i surađivati. Isto mislim, ja sam isto jako aktivna u školi kroz *Elternbeirat*²⁴, onda sam isto aktivna u njemačkoj župi (...) tako da sam ja - zaista mogu reći - u punom smislu pravi član te zajednice i te zemlje.“

Žene preuzimaju aktivnu ulogu u vlastitoj i integraciji svoje djece u društvo primitka. Razmišljaju o uzimanju njemačkoga državljanstva za sebe i/ili za svoju djecu²⁵, te govore njemački s njima. Jedna je žena svoje postupke objasnila potrebom da se djeca ne osjećaju kao stranci, a druga je, poučena iskustvom *gastarbjterskoga* djeteta, isticala želju da „normalno“²⁶ živi u Münchenu, ne dopuštajući da život prođe dok obitelj ekonomizira i okrenuta je Hrvatskoj. Za razliku od svojih muževa žene tvrde kako je njihov dom u Münchenu, a ne u Hrvatskoj ili u Bosni i Hercegovini gdje imaju kuću, premda se i tamo dobro osjećaju. Za razliku od njih, planirani im povratak, kad budu u mirovini, nije drag jer će njihova djeca vjerojatno ostati u Njemačkoj. Na pitanje želi li se vratiti u Bosnu, jedna je žena kazala:

„Pa nekako, ne znam. Mogu reći zato što su djeca tu. Inače sam dole vrlo rado. Kad sam dolje vrlo sam rado. Ali teško bi mi palo ovako sada da se vratim dolje, moram priznat, da dolje živim a da djeca tu, ne znam...“

* * *

Zbog ograničenoga prostora nije moguće prezentirati daljnja razmišljanja žena i muškaraca iz hrvatskih münchenskih obitelji o mjestu koje smatraju domom i o povratku. No i na temelju izloženoga materijala o njihovim transnacionalnim praksama, te posebice o jednoj - kući koju su izgradili u mjestu muževljeva podrijetla - razvidne su izvjesne rodne razlike. Kod žena *unatoč* a kod muškaraca baš *zbog* njihovih transnacionalnih praksi i žene i muškarci razvili su jake lokalne orijentacije. Dok prakticiraju transmigraciju i transnacionalizam migrantski fokus ostaje provincijalan, lokaliziran (Faist 2000: 290). No Faist nije predvidio da bi orijentacija na lokalitet mogla biti drukčija u žena i muškaraca. Kada se transnacionalne prakse i lokalne preferencije analiziraju iz

²³ Samo u jednom slučaju bračni je par unazad nekoliko godina odlučio investirati u kupnju stana u Münchenu.

²⁴ roditeljski savjet

²⁵ Neki se muževi tome protive, neki su liberalniji, te dopuštaju mogućnost da djeca uzmu njemačko državljanstvo, no za sebe ni jedan ne razmišlja o tome. U jednoj od sedam obitelji žena i djeca već niz godina imaju njemačko državljanstvo dok suprug nema.

²⁶ Termin „normalno“ zaslužio bi duži komentar koji ovdje nije moguće iznijeti.

rodne perspektive, tada se uočava da je fokus na lokalitet drukčiji kod žena i kod muškaraca: žene pridaju veću važnost pripadanju u mjestu u kojemu žive, dakle u lokalitetu imigracije, muški su interesi više locirani u mjestu ili u društvenome prostoru iz kojega dolaze. Ili, mogli bismo zaključiti: i žene i muškarci su i transnacionalni i provincijalni, ali na različite načine. Muškarce privlače korijeni, djedovina, hrvatska povijest upisana u tlo na kojemu su rođeni; žene uz svoju djecu vide i nalaze svoj 'pravdom, te svoje aktivnosti usmjeravaju na mjesto u kojemu žive sa svojim obiteljima.

Nikako ne bismo smjeli pomisliti da žene iz ovih obitelji nemaju osjećaj za domovinu i da ne čeznu za rodnim krajem. Naprotiv. No, prisjetimo li se da je njihov, iz ženske perspektive sekundarni, dom izgrađen u mjestu muževljeva a ne njihova rođenja, te da ta dva mjesta mogu biti čak i dosta udaljena, tada će nam njihovo manje zanimanje prema tome «drugom domu» postati jasnije. Uz to, u posljednjih dvadeset ili trideset godina njihova je *življena stvarnost* u Münchenu, uz njihove obitelji.

Nekoliko je istraživačica utvrdilo kako transgranične aktivnosti i transnacionalna društvena polja valja promatrati iz rodne perspektive (Grassmuck & Pessar 1991; Goldring 1998, 2001; Hondagneu-Sotelo 1994). Iznesena je argumentacija da se muškarci žele vratiti u mjesto podrijetla i aktivniji su u tome pogledu, jer će tamo imati viši društveni status negoli u zemlji naseljavanja te će ostvariti u emigraciji potisnute patrijarhalne odnose moći u obitelji. Ženska je logika dijametralno suprotna: zahvaljujući svojem radu izvan kuće u emigraciji postižu egalitarniji status u obitelji koji bi povratkom izgubile (Grassmuck & Pessar 1991; Hondagneu-Sotelo 1994).

Smatram da je ta argumentacija limitirana specifičnim kontekstom istraživanja (dominikanska i meksička imigracija u S. A. D.). Migracijskim kontekstom - i onim u migraciji i onim u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini - ove se hrvatske obitelji razlikuju od tih slučajeva. Primjerice, sve su žene iz ove skupine hrvatskih obitelji emigrirale vrlo mlade ili su rođene u Njemačkoj i njihov dolazak u Njemačku nije bio dio obiteljske već osobne migracijske strategije. Sve su (u Njemačkoj) stekle određeno obrazovanje koje, osim jedne²⁷, prakticiraju, te bi ga vjerojatno prakticirale i u domovini da se obitelj vratila. Za razliku od njih dominikanske i meksičke žene dolaze u S. A. D. *poslije* svojih muževa i nemaju stručno obrazovanje. Tezu pak da muškarci stječu viši status u kraju iz kojega potječu te da su stoga zainteresiraniji za povratak od svojih žena ne mogu potvrditi iz dva razloga: s jedne strane dosadašnje se istraživanje vodilo samo u Münchenu a ne i u mjestima iz kojih transmigranti potječu; s druge strane, muškarci iz ovoga uzorka (osim jednoga²⁸) dobro su etablirani u Münchenu, ne samo u hrvatskome krugu, a i unutar hrvatskoga mogu steći izvjestan društveni status, zbog velikoga broja sunarodnjaka koji tu žive. Naposlijetku, zbog makro ekonomskih i političkih prilika povratak u radnoj dobi za hrvatske parove nije bio jednostavan ni lako ostvariv. Zbog njihova zanimanja nekim muškarcima povratak nije bio moguć (npr. teolozima), a jedan muškarac, taksist, koji se bio vratio (žena je ostala u Münchenu!), ponovno je zbog ekonomskih razloga emigrirao u Njemačku.

Premda motive zašto žene i muškarci u transmigracijskim okolnostima preferiraju različite lokalne orijentacije valja kontekstualizirati od slučaja do slučaja, ipak je jedno obilježje zajedničko razmatranim slučajevima obitelji migranata u Njemačkoj i u S. A. D. -u: u kontekstu migracije obitelj nije monolitna ni beskonfliktna zajednica s harmoničnim

²⁷ Jedan je bračni par zajednički donio odluku da žena neće raditi nego će se posvetiti obitelji.

²⁸ Jedan muškarac nema kvalifikacije, relativno kratko boravi u Münchenu i nije dobro svladao jezik.

ciljevima i s jednoobraznim migrantskim iskustvom i videnjem (usp. Grasmuck & Pessar 1991; Hondagneu-Sotelo 1994). Taj zaključak potkrepljuje moje uvjerenje u primjer-
 enost *etnografije pojedinačnoga* u antropološkim istraživanjima²⁹.

Literatura

Abu-Luhgod, Lila

1991 Writing against Culture, u: *Recapturing Anthropology. Working in the Present* (ur. Richard G. Fox). Santa Fe: School of American Research Press, 137-162.

Augé, Marc

1989 L'autre proche, u: *L'autre et le semblable. Regards sur l'ethnologie des sociétés contemporaines* (ur. Martine Segalen). Paris: Presses du CNRS, 19-33.

Basch, Linda; Glick Schiller, Nina & Szanton-Blanc, Cristina

1994 *Nations unbound. Transnational projects, postcolonial predicaments and deterritorialized nations*. Basel: Gordon and Breach Publishers.

Bourdieu, Pierre et al

2002 Eine sichere Geldanlage für die Familie. Das Einfamilienhaus: Produktspezifisch und Logik des Produktionsfeldes, u: *Der Einzige und sein Eigenheim*. Hamburg: VSA-Verlag, 49-106.

Faist, Thomas

2000 *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Clarendon Press.

Geertz, Clifford

1983 'From the Native's Point of View': On the Nature of Anthropological Understanding, u: *The Pleasures of Anthropology* (ur. Morris Freilich). New York: New American Library, 58-73.

Glick Schiller, Nina; Basch, Linda & Blanc-Szanton, Cristina

1995 From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration, *Anthropological Quarterly* 68/1, 48-63.

Glick Schiller, Nina; Basch, Linda & Blanc-Szanton, Cristina

1992 Transnationalism: A New Analytical Framework for Understanding Migration, u: *Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered* (ur. Nina Glick Schiller, Linda Basch & Cristina Blanc-Szanton). New York: The New York Academy of Sciences, 1-24.

Goldring, Luin

1998 The Power of Status in Transnational Social Fields, u: *Transnationalism from below* (ur. Michael Peter Smith & Luis Eduardo Guarnizo). New Brunswick: Transaction Publishers, 165-195.

Goldring, Luin

2001 Disaggregating transnational social spaces: gender, place and citizenship in Mexico-US transnational spaces, u: *New Transnational Social Spaces. International migration and transnational companies in the early twenty-first century* (ur. Ludger Pries). London, New York: Routledge, 59-76.

²⁹ Zahvaljujem Ingrid Slavec-Gradišnik, Mojci Ravnik i Duški Knežević-Hočevar na korisnim komentarima vezanima uz tekst.

Grasmuck, Sherri & Pessar, Patricia R.

1991 *Between Two Islands. Dominican International Migration*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.

Guarnizo, Luis Eduardo & Smith, Michael Peter

1998 The Locations of Transnationalism, u: *Transnationalism from below* (ur. Michael Peter Smith & Luis Eduardo Guarnizo). New Brunswick: Transaction Publishers, 3-34.

Hannerz, Ulf

1996 *Cosmopolitans and Locals in World Culture*. u: Transnational connections. Culture, people, places. London, New York: Routledge, 102-111.

Hondagneu-Sotelo, Pierrette

1994 *Gendered Transitions. Mexican Experiences of Immigration*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Mahler, Sarah J.

1998 Theoretical and Empirical Contributions Toward a Research Agenda for Transnationalism, u: *Transnationalism from below* (ur. Michael Peter Smith & Luis Eduardo Guarnizo). New Brunswick: Transaction Publishers, 65-100.

Morokvašić, Mirjana

1987 *Jugoslavische Frauen. Die Emigration - und danach*. Basel, Frankfurt am Main: Stroemfeld/Roter Stern.

Muenchner Ausländerinnen und Ausländer in Zahlen

1999 München: Landeshauptstadt München.

Palairt, Michael

1987 The Migrant Workers of the Balkans and their Villages (18th Century - World War II). u: *Handwerk in Mittel- und Südosieuropa. Mobilität, Vermittlung und Wandel im Handwerk des 18. bis 20. Jahrhunderts* (ur. Klaus Roth). München: Südosteuropa-Gesellschaft, 23-46.

Portes, Alejandro; Guarnizo, Luis E. & Landolt, Patricia

1999 The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field, *Ethnic and Racial Studies* 22/2, 217-237.

Portes, Alejandro

1999 Conclusion: Towards a new world - the origins and effects of transnational activities, *Ethnic and Racial Studies* 22/2, 463-477.

Pries, Ludger

2001 The approach of transnational social spaces: responding to new configurations of the social and the spatial, u: *New Transnational Social Spaces. International migration and transnational companies in the early twenty-first century* (ur. Ludger Pries). London, New York: Routledge, 3-33.

Rouse, Roger

1992 Making Sense of Settlement: Class Transformations, Cultural Struggle, and Transnationalism among Mexican Migrants in the United States, u: *Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered* (ur. Nina Glick Schiller, Linda Basch & Cristina Blanc-Szanton). New York: The New York Academy of Sciences, 25-52.

Tomašević, Luka

1998 *Hrvatska katolička misija u Münchenu. 50. obljetnica života i djelovanja (1848.-1998.)*. Split-München: Zbornik 'Kačić'.

Vertovec, Steven

1999 Conceiving and researching transnationalism, *Ethnic and Racial Studies* 22/2, 447-462.

*Summary***Transnationalism, locality and gender: Croatian migrant families in Munich**

An essential element of transnationalism is the multiplicity of involvements that transmigrants sustain in both home and host societies. Transmigrants, that is migrants who establish social fields which span geographic, cultural and political borders take actions, make decisions, feel concerns, and develop identities within social networks that connect them to two or more societies simultaneously. Transnationalism is thus about constructing and reconstituting migrants' simultaneous embeddedness in more than one society. It has been said that transnational social space is composed of people who live dual lives - speaking two languages, having homes in two countries, or by people who are culturally bifocal, i.e. who have the capacity to see the world alternately through different kinds of lenses and develop culturally syncretist life forms.

However, transnational practices and embeddedness in several societies do not override local identities and systems of meaning. Although actively participating in transborder activities, transmigrants become embedded in localities in which they live and develop local attachments. In a certain way they are simultaneously transnational and local. «Parochial transnationals» is an oxymoronic term used by Thomas Faist to refer to precisely such migrants who retain and develop new attachments and ties in the locality of settlement while being engaged in border-traversing activities which link them with the home country.

This polarity has been discussed on the example of Croatian economic migrants in Munich with regards to gender axis. The observations are based on field research carried out among the families of the so called *Gastarbeiter*, labour migrants who came to Munich in the 1960s and 1970s, prior to or after the signing up of the agreement on labour recruitment between the Federal Republic of Germany and ex-Yugoslavia in 1968. The author has argued that transnational, transborder practices exist parallelly with a different gendered focus on one of the two localities which transmigrants connect by their activities.

Wives seem to give priority to embeddedness in the German (host) society: their «lived reality is local», punctuated by transnational practices and events. They participate in local associations, encourage children to do so, reflect on taking German citizenship for themselves and/or for their children, take on active roles in inserting themselves and the children in the host society. They explain and account for their efforts at embeddedness in the locality in which they live by their maternal role: their primary concern is that their children do not feel foreign, that they live a «normal» life and not a life «nebenbei» - life which is only physically lived in Munich, but goes by while the family economizes and looks at events at «home».

The embeddedness in a locality is also a male phenomenon, yet the locality seems not to be the one in which they live. Male locus of attachment and attention is the society from which they come. Although living in Munich, those men claim that they «really» live in places in Croatia and Bosnia from which they come and in which they had had a house constructed, which they consider their «real home».

Those differences between wives and husbands tend to provoke conflict in family affairs. In the migratory context, then, families are not monolithic communities with harmonious goals and unified migratory experience. Hence the importance of studying migration from a gendered perspective, paying attention to the ethnography of the particular.